

NIALL FERGUSON

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΚΦΥΛΙΣΜΟΣ

Πώς παρακμάζουν οι θεσμοί και πεθαίνουν οι οικονομίες

Μετάφραση: **Νίκος Ρούσσο**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΚΦΥΛΙΣΜΟΣ

Τίτλος πρωτοτύπου: *The great degeneration*

Συγγραφέας: Niall Ferguson

Μετάφραση: Νίκος Ρούσσος

Επιμέλεια-Διόρθωση: Αλέξανδρος Καρανιζάς

© Niall Ferguson, 2012

© 2013, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., για την ελληνική γλώσσα

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2013

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Καποδιστρίου 9, 144 52, Μεταμόρφωση Αττικής, τηλ.: 210 2816134

e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

www.epbooks.gr

ISBN 978-960-569-022-9

για τον *Thomas*

Εισαγωγή

Πέρα από την «απομόχλευση»

Πριν από σχεδόν ένα τέταρτο του αιώνα, το καλοκαίρι του 1989, ο Φράνσις Φουκουγιάμα μπορούσε να προβλέπει ξεδιάντροπα «μια ακλόνητη νίκη του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού, [...] το Θρίαμβο της Δύσης» και να διακηρύττει ότι «ο τελικός προορισμός της ιδεολογικής εξέλιξης» της ανθρωπότητας ήταν «η καθολική επικράτηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελικής μορφής της ανθρωπίνης διακυβέρνησης».* Πόσο διαφορετικός φαίνεται σήμερα ο κόσμος μας. Η έννοια του «οικονομικού φιλελευθερισμού» έχει αμαυρωθεί, ενώ οι υπέρμαχοι του «κρατικού καπιταλισμού» στην Κίνα και αλλού χλευάζουν απροκάλυπτα τη δυτική δημοκρατία. Η Δύση βρίσκεται σε στασιμότητα, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα οικονομικά. Το 2012 η Παγκόσμια Τράπεζα ανέμενε ότι η ευρωπαϊκή οικονομία θα συρρικνωνόταν, ενώ η μεγέθυνση της αμερικανικής οικονομίας δεν θα ξεπερνούσε το 2%. Η οικονομική μεγέθυνση της Κίνας θα ήταν τετραπλάσια, της δε Ινδίας τριπλάσια. Σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, το 2016 το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της Κίνας θα ξεπεράσει εκείνο των Ηνωμένων Πολιτειών.¹ Όσοι επέν-

* Με βάση την ισοτιμία αγοραστικής δύναμης, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα μη εμπορεύσιμα αγαθά και οι υπηρεσίες είναι πολύ φθηνότερα στην Κίνα απ' ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε τρέχουσες τιμές σε δολάρια, το 2016 το μέγεθος της κινεζικής οικονομίας θα ισοδυναμεί με το 60% του μεγέθους της αμερικανικής – έναντι μόλις 8% το 1989.

δυσαν στη Δύση το 1989 έχουν τιμωρηθεί (δεν έχουν βγάλει τίποτα από το 2000 και μετά), ενώ όσοι επένδυσαν στους Υπόλοιπους έχουν ανταμειφθεί πλουσιοπάροχα. Αυτή η «μεγάλη επανασύγκλιση» αποτελεί πολύ πιο εκπληκτικό ιστορικό γεγονός από την κατάρρευση του κομμουνισμού, την οποία με τόση οξυδέρκεια προέβλεψε ο Φουκουγιάμα. Την εποχή που έγραφε αυτά τα πράγματα, το κέντρο βάρους της παγκόσμιας οικονομίας παρέμενε σταθερά στον Βόρειο Ατλαντικό. Σήμερα βρίσκεται πέρα από τα Ουράλια, ενώ μέχρι το 2025 θα βρίσκεται λίγο βόρεια του Καζακστάν – περίπου στον ίδιο παράλληλο στον οποίο βρισκόταν το 1500, τις παραμονές της επικράτησης της Δύσης.²

Έχει γίνει μόδα να αποδίδεται η επιβράδυνση των ρυθμών μεγέθυνσης στη Δύση στην «απομόχλευση»: την οδυνηρή διαδικασία μείωσης του χρέους (ή αποκατάστασης των ισολογισμών). Το σίγουρο είναι ότι το μέγεθος του χρέους στη σημερινή Δύση έχει ελάχιστα ιστορικά προηγούμενα. Πρόκειται για τη δεύτερη, μόλις, φορά στην αμερικανική ιστορία που το συνδυασμένο δημόσιο και ιδιωτικό χρέος έχει ξεπεράσει το 250% του ΑΕΠ. Σε μια έρευνα επί συνόλου πενήντα χωρών, το McKinsey Global Institute εντοπίζει 45 επεισόδια απομόχλευσης από το 1930 και μετά. Μόνο σε οκτώ ο αρχικός λόγος χρέους/ΑΕΠ ξεπερνούσε το 250%, όπως συμβαίνει σήμερα, όχι μόνο στις ΗΠΑ, αλλά και σε όλες τις σημαντικές αγγλόφωνες χώρες (συμπεριλαμβανομένων της Αυστραλίας και του Καναδά), όλες τις σημαντικές χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου (συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας), καθώς και στην Ιαπωνία και τη Νότια Κορέα.³ Σύμφωνα με το επιχείρημα περί απομόχλευσης, τα νοικοκυριά και οι τράπεζες πασχίζουν να μειώσουν τα χρέη τους, έχοντας απερίσκεπτα ποντάρει στην αδιάλειπτη άνοδο των τιμών των ακινήτων. Όμως καθώς ο κόσμος επιδιώκει να δαπανά λιγότερα και να αποταμιεύει περισσότερα, η συνολική ζήτηση έχει υποστεί καθίζηση. Για να μην αφήσουν τη

διεργασία αυτή να οδηγήσει σε καταστροφικό πληθωρισμό χρέους, κυβερνήσεις και κεντρικές τράπεζες παρενέβησαν, με δημοσιονομικά και νομισματικά μέτρα στήριξης της οικονομίας που όμοιά τους δεν έχουμε ξαναδεί σε καιρό ειρήνης. Τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα συνέβαλλαν ώστε να περιοριστεί η συρρίκνωση, με κίνδυνο, όμως, μετασχηματισμού μιας κρίσης υπέρμετρου ιδιωτικού χρέους σε κρίση υπέρμετρου δημόσιου χρέους. Με τον ίδιο τρόπο, η επέκταση των ισολογισμών των κεντρικών τραπεζών (της νομισματικής βάσης) απέτρεψε μια χιονοστιβάδα από καταρρεύσεις τραπεζών, φαίνεται, όμως, ότι πλέον παρουσιάζει φθίνουσες αποδόσεις σε ό,τι αφορά την αναθέρμανση της οικονομικής δραστηριότητας και την οικονομική μεγέθυνση.

Η απομόχλευση, όμως, δεν είναι η μόνη διεργασία που βρίσκεται σε εξέλιξη. Αναλογιστείτε το εξής: κατά την τριετία που ξεκίνησε τον Ιούνιο του 2009 η οικονομία των ΗΠΑ δημιούργησε 2,4 εκατομμύρια θέσεις απασχόλησης. Την ίδια περίοδο, 3,1 εργαζόμενοι κατέθεσαν αιτήσεις για χορήγηση επιδομάτων αναπηρίας. Το ποσοστό των Αμερικανών εργάσιμης ηλικίας που εισπράττουν επιδόματα αναπηρίας αυξήθηκε σε 6%, ενώ το 1990 δεν ξεπερνούσε το 3%.⁴ Η ανεργία συγκαλύπτεται –και μονιμοποιείται– με τρόπους που είναι πάρα πολύ γνώριμοι στους Ευρωπαίους. Αρτιμελείς άνθρωποι κατατάσσονται στους αναπήρους και δεν εργάζονται ποτέ ξανά. Επίσης, παραμένουν αμετακίνητοι. Παραδοσιακά, περίπου το 3% του πληθυσμού των ΗΠΑ μετακομίζει κάθε χρόνο σε νέα πολιτεία, συνήθως σε αναζήτηση εργασίας. Το ποσοστό αυτό έχει πέσει στο μισό από το 2007, οπότε άρχισε η χρηματοπιστωτική κρίση. Κάμψη παρουσιάζει και η κοινωνική κινητικότητα. Και, σε αντίθεση με τη Μεγάλη Οικονομική Κρίση της δεκαετίας του 1930, η δική μας «Ήπια Οικονομική Κρίση» ελάχιστα μειώνει την τεράστια ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος, η οποία αναπτύχθηκε κατά τις τρεις προηγούμενες δεκαετίες. Το μερί-

διο του πλουσιότερου 1% των νοικοκυριών στο εισόδημα αυξήθηκε από 9% το 1970 σε 24% το 2007. Κατά την τριετή κρίση που ακολούθησε, η μείωσή του δεν ξεπέρασε τις 4 ποσοστιαίες μονάδες.

Αυτό δεν γίνεται να αποδοθεί στην απομόχλευση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες η συζήτηση γενικά έχει να κάνει με την παγκοσμιοποίηση, την τεχνολογική αλλαγή και τη δημοσιονομική πολιτική. Οι συντηρητικοί τονίζουν συνήθως την πρώτη και τη δεύτερη ως αδυσώπητους φορείς αλλαγής, που καταστρέφουν θέσεις εργασίας χαμηλής ειδίκευσης είτε μέσω της «μεταφοράς εργασιών σε τρίτες χώρες» (offshoring) είτε μέσω της αυτοματοποίησης. Οι φιλελεύθεροι προτιμούν να αντιμετωπίζουν τη διευρυνόμενη ανισότητα ως αποτέλεσμα ανεπαρκούς επένδυσης στη δημόσια εκπαίδευση, σε συνδυασμό με τις μειώσεις στη φορολογία που έχουν προωθήσει οι Ρεπουμπλικάνοι προς όφελος των πλούσιων.⁵ Έχουμε, όμως, βάσιμους λόγους να πιστεύουμε ότι επενεργούν και άλλες δυνάμεις – δυνάμεις που συνήθως περνούν απαρατήρητες στο πλαίσιο της εκνευριστικά στενόμυαλης ανταλλαγής ύβρεων που περνιέται για ανταλλαγή πολιτικών απόψεων σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η κρίση των δημόσιων οικονομικών δεν αποτελεί αποκλειστικά αμερικανικό φαινόμενο. Η Ιαπωνία, η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία αποτελούν επίσης μέλη της λέσχης των χωρών με δημόσιο χρέος που ξεπερνά το 100% του ΑΕΠ. Το 2010 η Ινδία είχε ακόμα υψηλότερο κυκλικά διορθωμένο έλλειμμα από τις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ η Ιαπωνία δυσκολευόταν ακόμα περισσότερο να σταθεροποιήσει το δείκτη χρέους προς ΑΕΠ σε βιώσιμο επίπεδο.⁶ Και, βέβαια, τα δίδυμα προβλήματα του χαμηλού ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης και της διευρυνόμενης ανισότητας δεν περιορίζονται μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες. Από το 1980, περίπου, και μετά το μερίδιο του πλουσιότερου «1%» των νοικοκυριών στο εισόδημα έχει αυξηθεί απ' άκρη σ' άκρη του αγγλόφωνου κόσμου. Το ίδιο έχει συμβεί, αν

και σε χαμηλότερο βαθμό, σε κάποια ευρωπαϊκά κράτη, με σημαντικότερα τη Φινλανδία, τη Νορβηγία και την Πορτογαλία, καθώς και σε πολλές αναδυόμενες αγορές, μεταξύ των οποίων και η Κίνα.⁷ Σε δολαριακούς όρους, το 2010 υπήρχαν ήδη στην Κίνα τουλάχιστον 800.000 εκατομμυριούχοι και 65 δισεκατομμυριούχοι. Το 2010, το παγκόσμιο «1%» περιελάμβανε 1,6 εκατομμύρια Κινέζους, αριθμός που πλησίαζε το 4% του συνόλου.⁸ Άλλες χώρες, όμως, ανάμεσά τους και η πιο επιτυχημένη οικονομία της Ευρώπης, η Γερμανία, δεν έχουν παρουσιάσει αύξηση της ανισότητας, ενώ κάποιες λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, με κυριότερη την Αργεντινή, έχουν παρουσιάσει αύξηση της ανισότητας χωρίς να αυξηθεί ο βαθμός της παγκοσμιοποίησής τους.

Η παγκοσμιοποίηση έχει, εξ ορισμού, επηρεάσει σε κάποιο βαθμό όλες τις χώρες. Το ίδιο ισχύει και για την επανάσταση της πληροφορικής. Όμως τα αποτελέσματα σε ό,τι αφορά την οικονομική μεγέθυνση και τη διανομή ποικίλλουν σε τεράστιο βαθμό. Για να εξηγηθούν αυτές οι διαφορές δεν επαρκεί μια στενά οικονομική προσέγγιση. Ας πάρουμε την περίπτωση της υπέρμετρης δανειακής επιβάρυνσης ή μόχλευσης. Κάθε υπερχρεωμένη οικονομία έχει να κάνει με ένα στενό φάσμα επιλογών. Οι επιλογές αυτές είναι, ουσιαστικά, τρεις:

1. αύξηση του ρυθμού μεγέθυνσης σε επίπεδα άνω του επιτοκίου, χάρη στην τεχνολογική καινοτομία και (ενδεχομένως) τη συνετή χρήση νομισματικών μέτρων τόνωσης της οικονομίας·
 2. κήρυξη στάσης πληρωμών επί μεγάλου τμήματος του δημοσίου χρέους και πτώχευση ως μέσο αποφυγής του ιδιωτικού χρέους·
- και
3. εξάλειψη των χρεών μέσω της υποτίμησης του νομίσματος και του πληθωρισμού.

Δεν υπάρχει, όμως, τίποτα στην κοινώς αποδεκτή οικονομική θεωρία που να μπορεί να προβλέψει ποια από τις τρεις —ή ποιος συνδυασμός τους— θα επιλεγεί από μια συγκεκριμένη χώρα. Γιατί, άραγε, η Γερμανία ακολούθησε το δρόμο του υπερπληθωρισμού μετά το 1918; Γιατί, άραγε, η Αμερική ακολούθησε το δρόμο της ιδιωτικής στάσης πληρωμών και πτώχευσης μετά το 1929; Γιατί να μη συμβεί το αντίστροφο; Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, φαίνεται όλο και λιγότερο πιθανό ότι κάποια μεγάλη αναπτυσσόμενη οικονομία θα καταφέρει να εκμηδενίσει τις υποχρεώσεις της μέσω του πληθωρισμού, όπως συνέβη σε πολλές περιπτώσεις στις δεκαετίες του 1920 και του 1950.⁹ Γιατί όχι, όμως; Το περίφημο απόφθεγμα του Μίλτον Φρίντμαν ότι ο πληθωρισμός είναι «πάντα και παντού νομισματικό φαινόμενο» αφήνει αναπάντητα τα ερωτήματα περί του ποιος δημιουργεί την υπερβάλλουσα προσφορά χρήματος και γιατί. Στην πράξη, ο πληθωρισμός είναι πρωτίστως *πολιτικό* φαινόμενο. Η πιθανότητα εμφάνισής του αποτελεί συνάρτηση παραγόντων όπως το περιεχόμενο της παιδείας υψηλού επιπέδου, ο ανταγωνισμός (ή η έλλειψη ανταγωνισμού) σε μια οικονομία, ο χαρακτήρας του νομικού συστήματος, τα επίπεδα βίας, και αυτή καθαυτή η διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων. Μόνο με ιστορικές μεθόδους μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί, εδώ και τριάντα χρόνια, τόσο πολλές χώρες δημιούργησαν μορφές χρέους που, εκ κατασκευής, δεν γίνεται να εξελιφθεί μέσω του πληθωρισμού· και γιατί, ως αποτέλεσμα, η επόμενη γενιά θα φορτωθεί ισοβίως υποχρεώσεις που δημιούργησαν οι γονείς και οι παππούδες της.

Με τον ίδιο τρόπο, μπορούμε εύκολα να εξηγήσουμε γιατί η χρηματοπιστωτική κρίση προκλήθηκε από την ύπαρξη χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων με υπερβολικά μεγάλο μέγεθος και βαθμό μόχλευσης, αλλά είναι πολύ πιο δύσκολο να εξηγήσουμε γιατί, μετά από μια τετραετία και πλέον δημόσιου διαλόγου, δεν έχει επιλυθεί ακόμα

το πρόβλημα των τραπεζών που είναι «πολύ μεγάλες για να πτωχεύσουν». Σε πείσμα, μάλιστα, της θέσπισης νόμων που κυριολεκτικά καταλαμβάνουν χιλιάδες σελίδες, το πρόβλημα έχει εμφανώς επιδεινωθεί.¹⁰ Σήμερα, μόλις δέκα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, που παρουσιάζουν υψηλό βαθμό διαφοροποίησης, είναι υπεύθυνα για τα τρία τέταρτα του συνόλου των χρηματοπιστωτικών στοιχείων ενεργητικού που βρίσκονται υπό διαχείριση στις Ηνωμένες Πολιτείες. Παρ' όλα αυτά, οι μεγαλύτερες τράπεζες της χώρας χρειάζονται τουλάχιστον 50 δις δολάρια προκειμένου να καλύψουν τις νέες απαιτήσεις κεφαλαίου που προκύπτουν με βάση το σύμφωνο «Βασιλεία III», το οποίο διέπει την κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών. Και εδώ, μόνο μια πολιτική και ιστορική προσέγγιση μπορεί να εξηγήσει για ποιο λόγο οι πολιτικοί της Δύσης ζητούν σήμερα από τις τράπεζες να δανείζουν περισσότερο χρήματα και ταυτόχρονα να συρρικνώσουν τους ισολογισμούς τους.

Γιατί, άραγε, η διάθεση ενός νέου φαρμάκου στην αγορά κοστίζει σήμερα εκατό φορές περισσότερο απ' ό,τι πριν από εξήντα χρόνια – ένα φαινόμενο που ο Χουάν Ενρίκεζ έχει αποκαλέσει «νόμο του Moore* από την ανάποδη»; Γιατί, άραγε, είναι πολύ πιθανό ότι η Υπηρεσία Διαχείρισης και Ελέγχου Τροφίμων και Φαρμάκων των ΗΠΑ (Food and Drug Administration, FDA) θα απαγόρευε την πώληση επιτραπέζιου αλατιού αν αυτό της υποβαλλόταν προς έγκριση ως νέο φαρμακολογικό προϊόν (άλλωστε είναι τοξικό σε μεγάλες δόσεις);¹¹ Γιατί άραγε, για να παραθέσουμε ένα ακόμα ενδεικτικό παράδειγμα, ένας Αμερικανός δημοσιογράφος χρειάστηκε 65 ημέρες για να λάβει επίσημη άδεια (η οποία συμπεριλάμβανε, μετά από αναμονή έως και πέντε εβδομάδων, Πιστοποιητικό Προστασίας Τροφίμων) για να ανοί-

* Ο Νόμος του Moore, που διατυπώθηκε το 1965 από το συνιδρυτή της Intel, τον Τζορτζ Μουρ, προέβλεπε ότι ο αριθμός των τρανζίστορ που μπορούν να τοποθετούνται πάνω σε ένα μικροτσίπ ηλεκτρονικού υπολογιστή θα διπλασιάζεται κάθε δύο χρόνια.

ξει πάγκο πώλησης λεμονάδας στη Νέα Υόρκη;¹² Μιλάμε για εκείνο ακριβώς το είδος παραλυτικής γραφειοκρατίας στο οποίο αποδίδουν συχνά οι αναπτυξιακοί οικονομολόγοι την ευθύνη για τη φτώχεια στην Αφρική ή τη Λατινική Αμερική. Η αιτιολογία για τις αυστηρές προδιαγραφές της FDA είναι η αποφυγή της πώλησης ενός φαρμάκου όπως η θαλιδομίδη. Όμως η σχεδόν σίγουρη ακούσια επίπτωση είναι ότι θα αφθούν να πεθάνουν πιο πρόωρα πολύ περισσότεροι άνθρωποι απ' όσους θα πέθαιναν εξαιτίας των παρενεργειών, αν εφαρμοζόταν ένα λιγότερο περιοριστικό καθεστώς. Μετράμε ξανά και ξανά το κόστος αυτών των παρενεργειών. Δεν μετράμε το κόστος από την απαγόρευση της διάθεσης νέων φαρμάκων.

Γιατί ακριβώς περιορίστηκε η κοινωνική κινητικότητα στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την περασμένη τριακονταετία, έτσι ώστε να έχει πέσει κάτω από το μισό η πιθανότητα ένας άνδρας γεννημένος στο κατώτερο 25% της εισοδηματικής κατανομής να τελειώσει τη ζωή του στο ανώτατο τεταρτημόριο;¹³ Κάποτε οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ξακουστές ως η γη της ευκαιρίας, όπου μια οικογένεια μπορούσε, μέσα σε μια γενιά, να φτάσει από τα αλώνια στα σαλόνια. Σήμερα, όμως, αν οι γονείς σου ανήκουν στο κατώτερο εισοδηματικό τεταρτημόριο, η πιθανότητα να φτάσεις στο ανώτατο τεταρτημόριο χωρίς πτυχίο κολεγίου δεν ξεπερνά το 5%. Δίνεται όλο και περισσότερη η εντύπωση πως η «γνωστική ελίτ», όπως την έχει αποκαλέσει ο Τσαρλς Μάρειϊ, τα μέλη της οποίας μορφώνονται σε ιδιωτικά πανεπιστήμια προσιτά μόνο σε εκλεκτούς, παντρεύονται μεταξύ τους και συγκεντρώνονται σε ελάχιστες υπερπολυτελείς συνοικίες, αποτελεί μια νέα κάστα, εφοδιασμένη με τον πλούτο και την εξουσία που απαιτούνται για να ξεπερνιούνται οι επιπτώσεις από την παλινδρόμηση προς τον μέσο όρο στα πλαίσια της ανθρώπινης αναπαραγωγής, έτσι ώστε ακόμα και οι πιο ηλίθιοι γόνοι της κάστας αυτής να κληρονομούν τον τρόπο ζωής της.¹⁴

Το στάσιμο κράτος

Σε δύο αποσπάσματα από τον *Πλούτο των Εθνών* τα οποία σπανίως παρατίθενται, ο Άνταμ Σμιθ περιέγραφε αυτό που αποκαλούσε «στάσιμο κράτος»: την κατάσταση μιας άλλοτε πλούσιας χώρας που έχει πάψει να αναπτύσσεται. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά αυτού του κράτους; Είναι ενδεικτικό ότι ο Σμιθ ξεχώρισε τον κοινωνικά οπισθοδρομικό χαρακτήρα του. Πρώτον, τα ημερομίσθια της πλειονότητας του πληθυσμού διαμορφώνονταν σε αξιοθρήνητα χαμηλά επίπεδα:

Μολονότι ο πλούτος μιας χώρας θα πρέπει να είναι πολύ μεγάλος, αν αυτή έχει παραμείνει επί μακρόν στάσιμη, δεν πρέπει να περιμένουμε να διαπιστώσουμε ότι οι αμοιβές της εργασίας είναι υψηλές σε αυτή [...] είναι στο προοδεύον κράτος, όσο ακόμα η κοινωνία προχωρεί προς την περαιτέρω απόκτηση, παρά όταν έχει αποκτήσει όλα τα πλούτη που της αναλογούν, που η κατάσταση των εργαζόμενων φτωχών, της μεγάλης μάζας του λαού, φαίνεται πως χαρακτηρίζεται από τη μέγιστη δυνατή ευτυχία και άνεση. Η κατάσταση αυτή χαρακτηρίζεται από δυσπραγία στο στάσιμο και από δυστυχία στο παρακμάζον κράτος. Στην πραγματικότητα το προοδεύον κράτος είναι ευχάριστο και φιλικό για όλες τις διαφορετικές τάξεις της κοινωνίας. Το στάσιμο είναι πληκτικό· το δε παρακμάζον μελαγχολικό.¹⁵

Το δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του στάσιμου κράτους ήταν η ικανότητα μιας διεφθαρμένης και μονοπωλιακής ελίτ να εκμεταλλεύεται το σύστημα δικαίου και διοίκησης προς ίδιον όφελος:

Σε μια χώρα δε, όπου, μολονότι οι πλούσιοι ή οι κάτοχοι μεγάλων κεφαλαίων απολαμβάνουν αρκετή ασφάλεια, οι φτωχοί ή οι κάτοχοι μικρών κεφαλαίων απολαμβάνουν ελάχιστη, αλλά είναι και εκτεθει-

μένοι, με το πρόσχημα της δικαιοσύνης, στον κίνδυνο της λεηλασίας και της αρπαγής των περιουσιών τους από υποδεέστερους μανδαρίνους, η ποσότητα του παραγωγικού αποθέματος που απασχολείται σε όλους τους διαφορετικούς κλάδους δραστηριοτήτων που διεκπεριώνονται στο εσωτερικό της δεν μπορεί ποτέ να ισούται με εκείνη που ενδεχομένως επιτρέπει η φύση και η έκταση αυτών των δραστηριοτήτων. Σε κάθε διαφορετικό κλάδο, η καταπίεση των φτωχών πρέπει να εδραιώνει το μονοπώλιο των πλούσιων, οι οποίοι, απορροφώντας το σύνολο του εμπορίου για λογαριασμό τους, θα είναι σε θέση να αποκομίζουν πολύ μεγάλα κέρδη.¹⁶

Προκαλώ τον Δυτικό αναγνώστη να μη νιώσει ένα ανησυχητικό αίσθημα αναγνώρισης, καθώς στοχάζεται τα δύο αυτά αποσπάσματα.

Τον καιρό του Σμιθ, βέβαια, η Κίνα ήταν εκείνη που είχε παραμείνει «επί μακρόν στάσιμη»: μια πάλαι ποτέ «πλούσια» χώρα που είχε απλώς πάψει να αναπτύσσεται. Ο Σμιθ έριχνε το φταίξιμο για τη στασιμότητα στους «ελαττωματικούς νόμους και θεσμούς» της Κίνας – συμπεριλαμβανομένης της γραφειοκρατίας της. Περισσότερο ελεύθερο εμπόριο, περισσότερη ενθάρρυνση για τις μικρές επιχειρήσεις, λιγότερη γραφειοκρατία και λιγότερη διαπλοκή στον καπιταλισμό: αυτή ήταν η συνταγή του Σμιθ για τη θεραπεία της κινεζικής στασιμότητας. Είχε δει με τα ίδια του τα μάτια πώς αυτές οι μεταρρυθμίσεις ζωογονούσαν την οικονομία των βρετανικών νήσων και των αμερικανικών αποικιών τους. Σήμερα, αντιθέτως, αν ο Σμιθ μπορούσε να επισκεφθεί ξανά τα ίδια αυτά μέρη θα έβλεπε μια ασυνήθιστη αντιστροφή της κατάστασης. Εμείς οι Δυτικοί είμαστε εκείνοι που ζούμε στο στάσιμο κράτος, ενώ η Κίνα αναπτύσσεται ταχύτερα από κάθε άλλη μεγάλη οικονομία στον κόσμο. Σε ό,τι αφορά την οικονομική ιστορία, η κατάσταση έχει γυρίσει τούμπα.

Το βιβλίο αυτό αφορά τα αίτια του στάσιμου κράτους μας. Αντλεί

την έμπνευσή του από την οξυδερκή διαπίστωση του Σμιθ ότι τόσο η στασιμότητα όσο και η οικονομική μεγέθυνση αποτελούν σε μεγάλο βαθμό αποτελέσματα «νόμων και θεσμών». Κεντρική ιδέα του είναι πως ό,τι ίσχυε για την Κίνα τον καιρό του Σμιθ ισχύει σήμερα για μεγάλα τμήματα του δυτικού κόσμου. Το πρόβλημα εντοπίζεται στους νόμους και τους θεσμούς μας. Η Μεγάλη Ύφεση είναι απλώς σύμπτωμα ενός βαθύτερου Μεγάλου Εκφυλισμού.

Τα τέσσερα μαύρα κουτιά

Για να δείξω ότι οι δυτικοί θεσμοί έχουν πράγματι εκφυλιστεί, θα πρέπει να ανοίξω κάποια μαύρα κουτιά που έχουν μείνει σφραγισμένα για καιρό. Το πρώτο είναι εκείνο που φέρει την ταμπέλα «δημοκρατία». Το δεύτερο φέρει την ταμπέλα «καπιταλισμός». Το τρίτο είναι το «κράτος δικαίου». Και το τέταρτο είναι η «κοινωνία των πολιτών». Όλα μαζί, αποτελούν τα βασικά συστατικά του πολιτισμού μας. Θέλω να δείξω ότι μέσα σε αυτά τα πολιτικά, οικονομικά, νομικά και κοινωνικά μαύρα κουτιά υπάρχουν εξαιρετικά πολύπλοκα σύνολα από αλληλοσυνδεόμενους θεσμούς. Αυτοί οι θεσμοί είναι που κάνουν τη συσκευή να λειτουργεί, όπως τα κυκλώματα στο εσωτερικό του υπολογιστή ή του smartphone σας. Κι αν σταματήσει να λειτουργεί, πιθανώς ευθύνεται κάποιο ελάττωμα στη θεσμική καλωδίωση. Δεν γίνεται να καταλάβετε τι πάει στραβά απλώς κοιτώντας το αστραφτερό περίβλημα. Πρέπει να κοιτάξετε μέσα.

Ίσως, τώρα που το σκέφτομαι, η παρομοίωση με τα ηλεκτρονικά να μην είναι σωστή. Στο κάτω κάτω, οι περισσότεροι θεσμοί εξελίσσονται οργανικά· δεν σχεδιάζονται στην Καλιφόρνια από το ιστορικό ισοδύναμο του Στιβ Τζομπς. Ίσως να ήταν καλύτερη μια παρομοίωση με τις συλλογικές δομές που συναντάμε στον φυσικό κόσμο. Τα με-

λίσσια αποτελούν ένα κλασικό παράδειγμα. Από το 1714, που δημοσιεύτηκε το βιβλίο του σατιρικού συγγραφέα Μπέρναρντ Μάντεβιλ *Ο μύθος των μελισσών ή ιδιωτικά ελαττώματα, δημόσια οφέλη*, γίνονται συνεχώς παραλληλισμοί ανάμεσα στους ανθρώπους που δραστηριοποιούνται σε μια οικονομία της αγοράς και τις μέλισσες σε μια κυψέλη. Ο παραλληλισμός έχει κάποια πλεονεκτήματα, όπως θα δούμε, αν και στην πραγματικότητα με τις μέλισσες μοιάζουμε περισσότερο σε ό,τι αφορά την πολιτική, παρά σε ό,τι αφορά την οικονομική μας οργάνωση (κάτι που ο Μάντεβιλ αντιλαμβανόταν καλά). Το απλό επιχείρημα είναι ότι οι θεσμοί είναι για τους ανθρώπους ό,τι είναι οι κυψέλες για τις μέλισσες. Είναι δομές εντός των οποίων οργανωνόμαστε ως ομάδες. Γνωρίζουμε πότε κινούμαστε εντός τους, όπως ακριβώς η μέλισσα ξέρει πότε βρίσκεται μέσα στην κυψέλη. Οι θεσμοί έχουν όρια, συχνά δε έχουν τοίχους. Και, το σημαντικότερο απ' όλα, έχουν κανόνες.

Εκτός από το θεσμό, η αγγλική λέξη «institution» υποδηλώνει και το ίδρυμα, με αποτέλεσμα να εξακολουθεί να φέρνει στα μυαλά κάποιων αναγνωστών μια βικτοριανή εικόνα ασύλων για φρενοβλαβείς: βρε, τον κακόμοιρο τον Niall, κινείται μέσα σε *θεσμό*. Δεν αναφέρομαι σε αυτή την έννοια της αγγλικής λέξης. Αναφέρομαι, παραδείγματος χάρη, στους πολιτικούς θεσμούς, όπως το βρετανικό Κοινοβούλιο ή το αμερικανικό Κογκρέσο. Όταν κάνουμε λόγο περί «δημοκρατίας», στην πραγματικότητα αναφερόμαστε σε ένα σύνολο από διαφορετικούς θεσμούς, που συμπλέκονται μεταξύ τους. Σύμφωνα, οι άνθρωποι ρίχνουν κομμάτια χαρτί σε κάλπες. Σύμφωνα, οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποί τους βγάζουν λόγους και ψηφίζουν σε μια μεγάλη αίθουσα συνελεύσεων. Αλλά αυτά τα πράγματα από μόνα τους δεν μας προσφέρουν αυτομάτως τη δημοκρατία. Εξωτερικά δίνεται η εντύπωση ότι οι νομοθέτες χωρών όπως η Ρωσία και η Βενεζουέλα είναι αιρετοί, καμία, όμως, από τις δύο χώρες δεν πληροί στα μάτια των αμερόληπτων παρατηρητών, πόσω μάλλον των ηγετών της τοπικής αντιπολί-

τευσης, τις προϋποθέσεις για να θεωρηθεί πραγματική δημοκρατία.

Εξίσου σημαντικοί με τη ρίψη σταυρωμένων ή σφραγισμένων χαρτιών σε κάλπες είναι οι θεσμοί—συνήθως κόμματα— που ορίζουν τους υποψήφιους προς εκλογή. Εξίσου σημαντικοί με τα κόμματα είναι οι αξιωματούχοι—δημόσιοι λειτουργοί, δικαστές ή συνήγοροι του πολίτη— που είναι αρμόδιοι για να διασφαλίζουν τη δίκαιη διεξαγωγή των εκλογών. Κατόπιν, τεράστια σημασία έχει το πώς πραγματικά λειτουργεί το ίδιο το νομοθετικό σώμα. Ένα σώμα αιρετών αντιπροσώπων μπορεί να είναι από απολύτως κυρίαρχη οντότητα, όπως ήταν το βρετανικό Κοινοβούλιο μέχρις ότου άρχισε η διείσδυση του ευρωπαϊκού δικαίου, έως διακοσμητικό όργανο χωρίς πραγματικές εξουσίες, όπως το Συνέδριο των Αντιπροσώπων του Λαού της πάλαι ποτέ Σοβιετικής Ένωσης. Τα μέλη του μπορεί να υποστηρίζουν σθεναρά τα συμφέροντα των εκλογέων τους (ακόμα και εκείνων που ψήφισαν εναντίον τους) ή μπορεί να είναι δεμένα στο άρμα των εδραιωμένων συμφερόντων που χρηματοδότησαν τις προεκλογικές τους εκστρατείες.

Τον Αύγουστο του 2011, ενώ το καθεστώς του συνταγματάρχη Καντάφι στη Λιβύη κατέρρεε, ένας ανταποκριτής του BBC στη Βεγγάζη ανακάλυψε σε έναν τοίχο κάποια αξιοσημείωτα γκράφιτι. Στη αριστερή πλευρά του τοίχου υπήρχε ένα κλασικά ευθύ επαναστατικό μήνυμα: «Ο τύραννος πρέπει να πέσει, είναι τέρας». Άμεσο και ξεκάθαρο. Στη δεξιά πλευρά, όμως, το μήνυμα μόνο απλό δεν ήταν. Έγραφε: «Θέλουμε συνταγματική διακυβέρνηση και λιγότερη εξουσία για τον πρόεδρο και να μην παραταθεί η τετραετής προεδρική θητεία».¹⁷ Όπως (πολύ σωστά) δείχνει το παραπάνω, σε κάθε μεταπολίτευση ο διάβολος κρύβεται στις λεπτομέρειες του συντάγματος, και ιδίως στους κανόνες που διέπουν τη συντακτική συνέλευση που το καταρτίζει.

Ποια είναι η θέση της νομοθετικής εξουσίας σε σχέση με την εκτελεστική και τη δικαστική; Τα περισσότερα συντάγματα την καθορίζουν

ρητά. Πώς, όμως, συνδέονται τα όργανα της πολιτικής διακυβέρνησης με το στρατό, ζήτημα φλέγουσας σημασίας για την Αίγυπτο; Και το πράγμα δεν σταματά εκεί. Τα σύγχρονα εθνικά κράτη έχουν αναπτύξει ολόκληρη γκάμα από θεσμούς που ακόμα και πριν από εκατό χρόνια ούτε να τους φανταστεί μπορούσε κανείς, και οι οποίοι είναι αφιερωμένοι στη ρύθμιση της οικονομικής και κοινωνικής ζωής και την αναδιανομή του εισοδήματος. Το κράτος πρόνοιας δεν εντάσσεται στη δημοκρατία όπως την αντιλαμβάνονταν οι αρχαίοι Αθηναίοι. Σε όρους μελισσών, το κράτος πρόνοιας φαίνεται πως δημιουργεί έναν ολοένα αυξανόμενο αριθμό από κηφήνες, τους οποίους πρέπει να στηρίζουν οι εργάτριες. Επίσης, απασχολεί πάρα πολλές μέλισσες, απλώς και μόνο για τη μεταβίβαση πόρων από τις εργάτριες στους κηφήνες. Και επιδιώκει να χρηματοδοτείται συσσωρεύοντας απαιτήσεις επί του μέλλοντος, με τη μορφή του δημόσιου χρέους. Στο Κεφάλαιο Ι θα εξετάσω αυτήν, καθώς και άλλες διανεμητικές πτυχές της δημοκρατίας. Συγκεκριμένα, θα αναρωτηθώ αν είμαστε μάρτυρες μιας ουσιαστικής ρήξης αυτού που ο Έντμουντ Μπερκ αποκαλούσε συνεταιρισμό μεταξύ των γενεών.

Σήμερα σχεδόν οι πάντες ισχυρίζονται ότι είναι δημοκράτες. Έχω ακούσει ακόμα και τον ισχυρισμό ότι το Κινεζικό Κομμουνιστικό Κόμμα είναι δημοκρατικό. Απεναντίας, η λέξη «καπιταλιστικός» χρησιμοποιείται τόσο συχνά με υβριστικό τρόπο, ώστε να απαγορεύεται από τους κανόνες της ευγενούς συναναστροφής. Πώς αλληλοσυσχετίζονται οι θεσμοί του δημοκρατικού κράτους με εκείνους της οικονομίας της αγοράς; Παίζουν όντως ενεργό ρόλο οι μεγάλες εταιρείες στην πολιτική, μέσω των λόμπι και των εισφορών στις προεκλογικές εκστρατείες; Παίζουν όντως ενεργό ρόλο οι κυβερνήσεις στην οικονομική ζωή, μέσω επιδοτήσεων, δασμών και άλλων μηχανισμών διαστρέβλωσης της αγοράς ή μέσω ρυθμίσεων; Ποια είναι η σωστή ισορροπία ανάμεσα στην οικονομική ελευθερία και την κρατική ρύθμιση; Το Κεφάλαιο

2 θα πραγματευτεί αυτά τα ζητήματα. Το συγκεκριμένο ερώτημα που θέτω είναι ως ποιον βαθμό το ιδιαίτερα περίπλοκο ρυθμιστικό πλαίσιο έχει κατανήσει η ασθένεια της οποίας ισχυρίζεται πως είναι η θεραπεία, διαστρεβλώνοντας και διαφθείροντας τόσο το πολιτικό όσο και το οικονομικό γίγνεσθαι.

Ένα ζωτικής σημασίας θεσμικό αντίβαρο στις πράξεις των πολιτικών και οικονομικών παραγόντων είναι το κράτος δικαίου. Είναι αδιανόητο ότι η δημοκρατία ή ο καπιταλισμός θα μπορούσαν να λειτουργήσουν χωρίς ένα αποτελεσματικό σύστημα δικαιοσύνης, στο πλαίσιο του οποίου είναι δυνατή η επιβολή των κανόνων που καταστρώνει το νομοθετικό σώμα, είναι δυνατή η προστασία των δικαιωμάτων κάθε πολίτη και οι διαφορές μεταξύ πολιτών ή συλλογικών οντοτήτων μπορούν να επιλύονται με ειρηνικό και ορθολογικό τρόπο. Όμως ποιο σύστημα δικαίου είναι καλύτερο: το κοινό δίκαιο ή κάποια άλλη μορφή του; Το κράτος του ισλαμικού δικαίου (της σαρία) είναι προφανώς πολύ διαφορετικό από το κράτος δικαίου όπως το αντιλαμβανόταν ο Άγγλος πολιτικός φιλόσοφος Τζον Λοκ.

Από κάποιες απόψεις, το κλειδί για τη σύγκριση διαφορετικών κωδίκων δικαίου είναι αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «νόμο των κανόνων»: ο τρόπος με τον οποίο δημιουργείται το ίδιο το δίκαιο. Σε κάποια συστήματα, όπως το Ισλάμ, οι κανόνες έχουν καθοριστεί με πολύ μεγάλη λεπτομέρεια, για όλη την αιωνιότητα, από έναν θεϊκά εμπνευσμένο προφήτη. Σύμφωνα με τις πιο αυστηρές σχολές της μουσουλμανικής σκέψης, δεν γίνεται να αλλάξουν. Σε άλλα συστήματα, όπως το αγγλικό κοινό δίκαιο, οι κανόνες εξελίσσονται οργανικά, καθώς οι δικαστές ζυγίζουν τις ανταγωνιστικές αξιώσεις του δεδικασμένου και των μεταβαλλόμενων αναγκών της κοινωνίας. Στο Κεφάλαιο 3 τίθεται το ερώτημα του κατά πόσον ένα σύστημα δικαίου –συγκεκριμένα, το κοινό δίκαιο– είναι ανώτερο από άλλα. Θα αναρωτηθώ, επίσης, σε τι βαθμό εξακολουθεί ο αγγλόφωνος κόσμος

να απολαμβάνει πλεονέκτημα από αυτή την άποψη. Συγκεκριμένα, θέλω να προειδοποιήσω ότι το κράτος δικαίου κινδυνεύει –τουλάχιστον σε κάποια τμήματα της «Αγγλόσφαιρας»– να εκφυλιστεί σε κάτι που θα θυμίζει περισσότερο κράτος *δικηγόρων*. Εξυπηρετούνται πράγματι περισσότερο οι Αμερικανοί από το νομικό τους σύστημα απ’ ό,τι εξυπηρετούνταν οι Άγγλοι από το δικό τους την εποχή που ο Ντίκενς έγραφε τον *Ζοφερό Οίκο*;

Τέλος, υπάρχει η κοινωνία των πολιτών. Ερμηνευμένη σωστά, αποτελεί τη σφαίρα των εθελοντικών συμπράξεων: θεσμών που καθιερώνονται από πολίτες και δεν έχουν ως αντικειμενικό σκοπό το ιδιωτικό κέρδος. Μπορεί να ποικίλλουν από σχολεία –αν και στη σύγχρονη εποχή οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί θεσμοί έχουν απορροφηθεί από τη σφαίρα της πολιτικής– μέχρι λέσχες αφιερωμένες σε ολόκληρη την γκάμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, από την αεροναυτική μέχρι τη ζωολογία. Για μία ακόμη φορά είμαστε αντιμέτωποι με τη σπουδαιότητα των κανόνων, αν και εδώ μπορεί να φαντάζουν ασήμαντοι, όπως η υποχρέωση των μελών των περισσότερων λεσχών του Λονδίνου να φορούν γραβάτα και να μη βγάζουν το σακάκι τους την ώρα του δείπνου, ακόμα και ένα αποπνικτικά ζεστό απόβραδο.

Υπήρξε κάποια εποχή που ο μέσος Βρετανός ή Αμερικανός ανήκε σε έναν εκπληκτικά μεγάλο αριθμό από λέσχες και άλλους εθελοντικούς συλλόγους. Ήταν ένα από τα γνωρίσματα του αγγλόφωνου κόσμου που έκαναν τη μεγαλύτερη εντύπωση στον μεγάλο Γάλλο πολιτικό επιστήμονα Αλέξις ντε Τοκβίλ. Όμως στο Κεφάλαιο 4 θα αναρωτηθώ απλώς γιατί, άραγε, έχει πάψει να ισχύει αυτό, και πόσο μπορεί να ανθήσει μια πραγματικά ελεύθερη κοινωνία όταν απουσιάζει το είδος εκείνο της δραστήριας κοινωνίας των πολιτών που κάποτε θεωρούσαμε δεδομένο. Αποτελούν, άραγε, τα κοινωνικά δίκτυα του Διαδικτύου υποκατάστατο, από οποιαδήποτε άποψη, του παραδοσιακού συλλογικού βίου; Θα υποστηρίξω πως όχι.

Γιατί αποτυγχάνουν οι θεσμοί;

Αν στη σφαίρα της πολιτικής μοιάζουμε με μέλισσες, παίζοντας τους ρόλους που μας έχουν ανατεθεί στο πλαίσιο μιας κατά βάση ιεραρχικά δομημένης κυψέλης, στη σφαίρα της οικονομίας έχουμε μεγαλύτερη ελευθερία δράσης. Εδώ οι θεσμοί μας θυμίζουν την άγρια ζωή του Σερενγκέτι, τις «ατέλειωτες πεδιάδες» της βόρειας Τανζανίας και της νότιας Κένυας. Κάποιοι είμαστε αντιλόπες, που βόσκουν καθώς κινούνται μαζί με το κοπάδι. Κάποιοι (πολύ λιγότεροι) είμαστε αρπακτικά. Δυστυχώς, υπάρχουν επίσης τα νεκροφάγα και τα παράσιτα. Όλα μαζί συνθέτουν ένα οικοσύστημα, όπου συνεχώς επενεργούν δαρβινικές δυνάμεις, προκαλώντας το φυσικό διαχωρισμό των πιο δυνατών από τους πιο αδύναμους. Ομοίως, στην κοινωνία των πολιτών σχηματίζουμε τις ομάδες και τις κλίκες μας με τρόπο που θυμίζει περισσότερο εκείνον των χιμπατζήδων και των μπαμπούνων. Όπως οι λέσχες που σε εμάς τους ανθρώπους αρέσει τόσο πολύ να γινόμαστε μέλη, έτσι και ένα τσούρμο μπαμπούνων έχει τους δικούς του κανόνες και τις δικές του ιεραρχικές δομές.

Φυσικά, ο μόνος νόμος που διέπει τα άγρια ζώα της Αφρικής είναι ο περίφημος νόμος της ζούγκλας. Εμείς οι άνθρωποι διαφέρουμε. Αν και μπορεί να αφιερώσουμε μέρος της ζωής μας σε έναν δαρβινικό αγώνα, περιμένουμε να υπάρχουν κανόνες: κανόνες που να περιορίζουν τους κυβερνήτες μας· κανόνες που να περιορίζουν τα αρπακτικά και τα παράσιτα που έχουν ως λεία τους τα φυτοφάγα. Σωστά ερμηνευμένο, το κράτος δικαίου δεν έχει πραγματική αναλογία στον μη ανθρώπινο κόσμο. Το πλησιέστερο που μου έρχεται στο νου είναι η ανθρωπογενής υποδομή που μας περιβάλλει, διαμορφώνοντας το τοπίο, προστατεύοντας και περιορίζοντάς μας. Το δίκαιο θέτει παραμέτρους, όπως θέτουν παραμέτρους οι τοίχοι και οι φράχτες. Από δω είναι πολύ απότομα· από κει κινδυνεύεις να πνιγείς. Κάποια

συστήματα δικαίου θυμίζουν κεντρικά σχεδιασμένες πόλεις: σαν τη Μόσχα, με τις υπερβολικά φαρδιές λεωφόρους και τις ομογενοποιημένες πολυκατοικίες της. Άλλα θυμίζουν περισσότερο το Λονδίνο: ένα ασχεδιάστο σύμπλεγμα από ανομοιογενείς δρόμους και ιδιόμορφα κτίρια, οργανικό προϊόν αιώνων οικοδόμησης και ανοικοδόμησης από κατόχους ιδιωτικής και δημόσιας ακίνητης περιουσίας.

Αυτό που κάνει τόσο ενδιαφέρουσα τη μελέτη των ανθρώπων —ο λόγος για τον οποίο είμαι ιστορικός και όχι ζωολόγος— είναι ότι οι ζωές μας συνδυάζουν όλα αυτά τα στοιχεία. Κινούμαστε ταυτοχρόνως σε έναν αριθμό θεσμών τόσο μεγάλο, ώστε σαστίζει ο νους. Είμαστε την ίδια στιγμή πολίτες, κάτοικοι και φορολογούμενοι κρατών· μέτοχοι, διευθυντές και υπάλληλοι· διάδικοι, κατηγορούμενοι, δικαστές και ένορκοι· απλά μέλη, αξιωματούχοι και μέλη διοικητικού συμβουλίου σε λέσχες. Ο ρόλος του *Homo economicus* είναι απλώς ένας από τους πολλούς ρόλους που παίζουμε.

Το βασικό είναι πως, όταν αθροίζουμε τα συστατικά τους μέρη, δεν είναι όλα τα σύνολα θεσμών ίσα. Υπάρχουν καλοί και κακοί συνδυασμοί. Σε κάποια σύνολα θεσμών οι άνθρωποι μπορούν να ευημερούν ελεύθερα ως άτομα, ως οικογένειες, ως κοινότητες. Αυτό συμβαίνει επειδή οι θεσμοί ουσιαστικά μας δίνουν κίνητρα να κάνουμε καλά πράγματα — όπως, λόγου χάρη, να επινοούμε νέες και πιο αποδοτικές μεθόδους εργασίας ή να συνεργαζόμαστε με τους γείτονές μας αντί να προσπαθούμε να τους δολοφονήσουμε. Απεναντίας, υπάρχουν θεσμικά πλαίσια που έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα: δίνουν κίνητρα κακής συμπεριφοράς, όπως το να σκοτώνουμε όσους μας ενοχλούν ή να κλέβουμε πράγματα που λιμπιζόμαστε ή να περνάμε την ώρα μας άπραγοι. Όπου επικρατούν οι κακοί θεσμοί, οι άνθρωποι μένουν εγκλωβισμένοι σε φαύλους κύκλους άγνοιας, κακής υγείας, φτώχειας και, συχνά, βίας. Δυστυχώς, η ιστορία δείχνει ότι τα ανεπαρκή αυτά πλαίσια είναι περισσότερα από τα καλά. Είναι δύσκολο να επιτευχθεί

ένα πραγματικά καλό σύνολο θεσμών. Αντιθέτως, είναι εύκολο να μείνει κανείς προσκολλημένος σε κακούς θεσμούς. Και γι' αυτό οι περισσότερες χώρες παραμένουν κατά το μεγαλύτερο μέρος του ρου της ιστορίας βυθισμένες στη φτώχεια, την αμορφωσιά, τις αρρώστιες και τις αιματοχυσίες.

Θαυμάζω το έργο της σύγχρονης κοινωνικής επιστήμης που κάνει διάκριση ανάμεσα σε ανοικτά και κλειστά σύνολα θεσμών,¹⁸ αλλά ως ιστορικός θεωρώ ότι αυτή η διάκριση είναι υπεραπλουστευτική. Κι αυτό επειδή ένα από τα αινίγματα της σύγχρονης ιστορίας είναι ότι κάποιες επιτυχημένες κοινωνίες —όπως η Αγγλία του 18ου αιώνα— είχαν συχνά θεσμούς που σήμερα οι περισσότεροι θα ένιωθαν την ανάγκη να καταδικάσουν. Τη βικτωριανή εποχή, η Αγγλία της ανοβεριανής δυναστείας ήδη φάνταζε, εκ των υστέρων, σκανδαλωδώς διεφθαρμένη. Ακόμα και στη δεκαετία του 1850, το κράτος δικαίου της Αγγλίας εξακολουθούσε για τον Κάρολο Ντίκενς να αποτελεί αντικείμενο περιφρόνησης, όχι θαυμασμού. Επιπλέον, η ιστορική προσέγγιση αποκαλύπτει κάτι που συχνά παραβλέπεται. Το ότι οι κοινωνίες με κακούς θεσμούς πρέπει να αποκτήσουν καλύτερους είναι σίγουρα επιθυμητό. Σήμερα βλέπουμε αυτή τη διαδικασία να βρίσκεται σε εξέλιξη σε ολόκληρο τον κόσμο, σε μεγάλο μέρος της Ασίας, σε τμήματα της Νότιας Αμερικής, ακόμα και στην Αφρική. Αλλά ταυτόχρονα βρίσκεται σε εξέλιξη μια πιο ύπουλη διαδικασία, στο πλαίσιο της οποίας κοινωνίες με καλούς θεσμούς σταδιακά αποκτούν χειρότερους. Γιατί συμβαίνει αυτό; Ποιοι ακριβώς είναι οι εχθροί του κράτους δικαίου, οι υπεύθυνοι για τον καταφανή εκφυλισμό των θεσμών μας σε αμφότερες τις πλευρές του Ατλαντικού;

Για τις απαντήσεις μου σε αυτές τις ερωτήσεις οφείλω πολλά σε ένα μεγάλο, πλέον, σώμα ακαδημαϊκής βιβλιογραφίας. Στις σημαντικές επιρροές στη σκέψη μου περιλαμβάνονται ο Douglass North, στον οποίο απονεμήθηκε το Βραβείο Νόμπελ Οικονομίας για το έργο

του σχετικά με τους θεσμούς: ο διαπρεπής οικονομολόγος της σύγχρονης Αφρικής, Paul Collier, συγγραφέας των βιβλίων *The Bottom Billion* και *Plundered Planet*: ο Περουβιανός Hernando de Soto, οικονομολόγος και συγγραφέας του βιβλίου *Το μυστήριο του κεφαλαίου*: ο Andrei Shleifer και οι πολυάριθμοι συγγραφείς με τους οποίους συνεργάζεται, οι οποίοι έχουν αναπτύξει μια πρωτοποριακή οικονομική προσέγγιση της συγκριτικής μελέτης των νομικών συστημάτων και τέλος, ο Jim Robinson και ο Daron Acemoglu, των οποίων το βιβλίο *Why Nations Fail* θέτει ερωτήματα παρόμοια με εκείνα που ενδιαφέρουν και εμένα. Η πνευματική οφειλή μου έναντι αυτών, αλλά και των άλλων μελετητών που μνημονεύονται στις σημειώσεις, είναι πολύ μεγάλη.

Ωστόσο, θα ήταν οι πρώτοι που θα συμφωνούσαν ότι έχει δοθεί πολύ μεγαλύτερη προσοχή στο ερώτημα του γιατί οι φτωχές χώρες παραμένουν φτωχές και όχι στο ερώτημα του γιατί πλούσιες χώρες βυθίζονται ξανά στη φτώχεια – ένα φαινόμενο κάπως λιγότερο συχνό. Εκείνο που με νοιάζει εδώ δεν είναι η οικονομική ανάπτυξη, αλλά μάλλον η αντίρροπη διεργασία του θεσμικού εκφυλισμού. Το γενικό μου ερώτημα είναι το εξής: τι ακριβώς έχει πάει στραβά στον δυτικό κόσμο της εποχής μας; Απαντώ το ερώτημα πεπεισμένος ότι, μέχρι να κατανοήσουμε την πραγματική φύση του εκφυλισμού μας, θα χάνουμε τον καιρό μας, εφαρμόζοντας κομπογιαννίτικες συνταγές σε απλά συμπτώματα. Με παρακινεί, επίσης, ο φόβος ότι, όλως παραδόξως, η οικονομική στασιμότητα του κράτους μπορεί να έχει επικίνδυνα δυναμικές πολιτικές συνέπειες.